

personal, întărind în noi conștiința că ne aflăm, prin creațiune și Scriptură, într-o relație cu Persoana supremă a Cuvântului.

Vistieria dinăuntru nostru sunt Duhul și Cuvântul lui Dumnezeu, primiți la Botez (vezi Marcu Ascetul, *Despre Botez*, în *Filocalia Românească* 1), dar pe Ei Îi aflăm prin înprospătarea dialogului nostru cu Cuvântul în Duhul prin rugăciune. (*Filocalia* 8, nota 893-894, p.509-510)

Am mai spus și mai înainte că lucrarea Duhului atrage mintea la sine. Acum adaug că lucrarea Duhului se va uni cu mintea atât de mult încât se vor face un duh și că mintea ajutată de har vine de la sine la contemplare. *De la sine* înseamnă că lucrarea harului care s-a unit cu mintea nu oprește mișcarea spontană a minții, ci o întărește. Dar o întărește spre vederea lui Dumnezeu. Spontaneitatea întărită a minții înseamnă întărirea caracterului personal al omului. Persoana omului se întâlnește în lucrarea sa în care s-a întipărit și pe care a întărit-o lucrarea Duhului, cu Duhul Însuși. Omul își însușește lucrarea Duhului, Duhul Își face proprie lucrarea omului, încât lucrează împreună ca un fel de unitate bipersonală. Lucrarea e una, dar teandrică, unitatea lucrătoare e una, dar bipersonală. Fiecare persoană și lucrare este interpreta celeilalte. Prin persoana umană lucrează Persoana Duhului, dar fără ca persoana umană să înceteze a lucra. Dimpotrivă, e făcută mai lucrătoare, dar lucrează lucrând totodată Duhul prin ea, în lucrarea ei. (*Filocalia* 8, nota 895, p.510)

Duhul garantează obiectivitatea vederii minții, sau a înțelegerii drepte a rațiunilor lumii și ale Scripturii și deci și dreapta teologhisire sau cuvântare cu Dumnezeu. Căci el ține mintea pe linia drepte judecăți, fiind unit cu Cuvântul sau cu Rațiunea supremă și întărind pe văzător în calitatea lui adevărată de persoană. Contemplarea se face în tăcere. Dar după aceea, ceea ce este contemplat este comunicat altora prin teologhisire sau cuvântare de Dumnezeu. (*Filocalia* 8, nota 897, p.511)

Concluzii finale

În câteva concluzii finale voi încerca să punctez contribuțiile lucrării prezente la cercetarea ermeneutică și implicațiile, consecințele sau noile și multiplele direcții de cercetare pe care le deschide aceasta. Desigur, ceea ce urmează nu are un caracter exhaustiv, ci mai curând unul ilustrativ. Cititorul va semnala el însuși aspectele care-i trezesc eventual interesul și va trage concluziile proprii sau va face considerații și deschideri plecând de la cele lecturate în carte. Mai mult chiar, m-aș bucura să existe reacții critice la încercarea mea, cu convingerea că dialogul critic este o condiție esențială a progresului științific în sensul larg al cuvântului, iar pe de altă parte cu convingerea că orice contribuție, oricât de importantă ar fi ea, are un caracter complementar, și nu unul absolut și exclusiv.

1. Spre o ermeneutică ortodoxă

Lucrarea s-a născut în contextul căutărilor pentru elaborarea unei ermeneutici biblice ortodoxe. Ea nu este o ermeneutică care să prezinte sistematic și cât mai complet principiile ermeneutice biblice, ci este o fază premergătoare elaborării unei ermeneutici care a încercat să identifice reperul ermeneutic fundamental sau cheia deschiderii spre o înțelegere a problematicii ermeneutice din perspectiva proprie Bisericii Ortodoxe.

Am plecat de la constatarea că ermeneuticile biblice care au circulat în spațiul ortodox nu sunt fidele tradiției și vieții Bisericii răsăritene, ci mai curând sunt tributare teologiei occidentale, față de care teologia răsăriteană s-a delimitat și se delimi-

tează ferm în puncte esențiale, între care și cel al cunoașterii sau al posibilității înțelegerii lui Dumnezeu de către om. Ermineuticile biblice intitulate ortodoxe sunt compilații ale unor tratate ermineutice occidentale vechi, de mult depășite în literă, dar nu și în duh.

Analiza vieții și a spiritualității Bisericii Ortodoxe în dimensiunea ei diachronică și a marii teologii reprezentative pentru acest spațiu ne conduce la câteva evidente constatări, care au întemeiat căutările în direcția unei ermineutici proprii.

Locul și rolul Sfintei Scripturi în spațiul ortodox sunt diferite față de spațiul apusean, fie că este vorba de tradiția romano-catolică, fie de Bisericile și confesiunile protestante sau neoprotestante. Iată câteva dintre aceste constatări la îndemâna oricui:

În spațiul ortodox în general,

a - Sfânta Scriptură se citește mai puțin. Dincolo de aspectul negativ al acestei constatări există și o evaluare pozitivă în direcția raportării la Sfânta Scriptură. Există o evidentă sfială sau temere la credinciosul ortodox de a se apropia de Sfânta Scriptură;

b. Sfânta Scriptură nu constituie reperul prim și imediat și în nici un caz unic în căutarea răspunsurilor la problemele cu care se confruntă credincioșii. Pentru argumentarea acestei constatări voi invoca numai faptul că credinciosul ortodox nu aleargă la Sfânta Scriptură când are o problemă sau când îl frământă vreo întrebare, ci aleargă la biserică și la preot. Aceasta nu înseamnă nici pe departe minimalizarea rolului Sfintei Scripturi, ci vine dintr-o raportare diferită față de aceasta;

c. Sfânta Scriptură nu se citește în primul rând pentru a satisface setea de cunoaștere sau pentru a învăța și a afla lucruri despre Dumnezeu sau răspunsuri la întrebări care te frământă, ci pur și simplu ca o cale de a comunica cu Dumnezeu, de a te hrăni de cuvântul lui Dumnezeu, așa cum se citește scrisoarea de la o persoană dragă, pentru care ți-ar fi suficientă o singură lectură ca să afli conținutul informațional al ei, dar o recitești de multe ori tocmai pentru că ea reprezintă o întâlnire la nivelul

cuvântului cu respectiva persoană dragă. Lectura ei nu satisface setea de cunoaștere, ci dorul de persoana dragă; nu-ți lărgeste sfera cunoștințelor, ci îți îndulcește inima, dă consistență relației tale cu acea persoană;

d. Constatările de mai sus sunt evidente și pentru viața liturgică propriu-zisă a Bisericii. Sfânta Scriptură este prezentă și ocupă un loc important în cultul Bisericii, Sfânta Evanghelie tronând permanent pe Sfânta Masă și fiind citită solemn în multe momente liturgice. Dar, referindu-ne fie și numai la Sfânta Liturghie, momentul central nu este cel al lecturilor biblice, ci este momentul prefacerii pâinii și a vinului în Cinstitul Trup și Sfântul Sânge al Domnului Hristos și împărtășirea credincioșilor. Același lucru este valabil și pentru celelalte Sfinte Taine, ca și pentru toate slujbele Bisericii, în cadrul cărora există citirea Sfintei Scripturi, dar ca parte a unei lucrări mai complexe, centrate în cele din urmă pe împărtășirea credincioșilor de Duhul lui Dumnezeu și de lucrarea Acestuia, chiar când este vorba de citirea Sfintei Scripturi. A se vedea Botezul, Hirotonia, Cununia, Maslul etc. În toate aceste cazuri credincioșii vin la Biserică să se boteze, să fie hirotoniți, să fie cununați, să fie vindecați etc., nu pentru a citi și studia și pentru a afla ce spune Sfânta Scriptură. Lectura Sfintei Scripturi, nelipsită de altfel din aceste slujbe, este parte a lucrării ce se săvârșește de către preot prin puterea Duhului lui Dumnezeu în fiecare din aceste slujbe;

e. Aceeași situație se poate observa și în ceea ce privește spiritualitatea monahală, un alt reper principal în considerarea spațiului ortodox. Desigur, în pravila și în nevoițele monahului ortodox intră și lectura insistentă, uneori permanentă a Sfintei Scripturi (a se vedea citirea Psaltirii), dar viața monahului este mult mai complexă. Ascultarea, înfrânarea, postul și rugăciunea, privegherea, metaniile par a fi prioritare în viața monahului. Cât privește citirea Sfintei Scripturi, aceasta are o funcție foarte specifică. Monahii vorbesc de puterea Psaltirii în a birui ispitele și a alunga demonii sau în a limpezi mintea omului spre a afla soluții la problemele cu care se confruntă, nu oferindu-i informații în funcție de care să discearnă mai bine între mai

multe raționamente logice, ci luminându-i mintea sau simțirea înțelegătoare, cum ar spune monahii înșiși;

f. În ceea ce privește spiritualitatea populară, adică modul în care credincioșii simpli, obișnuiți, se raportează la Sfânta Scriptură, aici lucrurile par a fi și mai clar diferite. Trebuie să recunoaștem că credincioșii noștri citesc puțin și rar Sfânta Scriptură. Se întâmplă aceasta chiar și cu cei mai devotați credincioși ortodocși. Nu facem decât să consemnăm evidența faptelor și să încercăm o evaluare pozitivă a acestora. Oricine poate constata că este mult mai important pentru un ortodox să-și boteze copilul, să se cunune, să-i înmormânteze pe cei dragi cu slujbă la Biserică, să se împărtășească, să facă parastase, colivă și colaci etc., decât să citească Sfânta Scriptură. Un ortodox își poate ierta faptul că nu citește Sfânta Scriptură, chiar dacă își reproșează pe bună dreptate acest lucru, dar nu-și poate ierta să-i moară copilul nebotezat sau părinții nespovediți și neîmpărtășiți și fără lumânare, după cum este un mare păcat să trăiască bărbatul și femeia necununați și o mare lipsă să nu facă sfeștanie la casă, spre exemplu! Această ierarhie a lucrurilor este scandaloasă pentru frații noștri protestanți, ca și pentru unii teologi ortodocși, dar cred că ea poate fi evaluată pozitiv pentru o ermeneutică biblică ortodoxă. Au fost perioade istorice lungi în care credincioșii ortodocși nu au avut acces la Sfânta Scriptură pentru că pur și simplu aceasta nu era tradusă în limba lor sau circula în foarte puține exemplare. Sigur că aceasta a fost o lipsă, dar nu una vitală. Sigur că citirea Sfintei Scripturi nu numai că nu trebuie exclusă, ci trebuie încurajată pe toate căile, dar aici vorbim de o ierarhie a lucrurilor așa cum apare aceasta în viața de toate zilele;

g. Semnalăm aici, în aceeași ordine de idei, o atitudine asemănătoare a teologiei patristice și a spiritualității filocalice. Cred că textele analizate în lucrarea noastră sunt concludente și din acest punct de vedere;

h. Notă discordantă face, după toate aparențele, teologia academică. Aceasta pare să așeze Sfânta Scriptură pe primul loc între sursele pe care își bazează elaborările teologice și să-i acor-

de acesteia deseori o poziție unică și exclusivă. Se poate constata cu ușurință faptul că, în majoritatea lor, lucrările de teologie savantă, de școală, din perioada modernă, își întemeiază pozițiile sau tezele pe citate din Sfânta Scriptură și din literatura patristică și mai puțin sau chiar de loc pe evidența faptelor sau a vieții dintotdeauna și a celei prezente a Bisericii, fie în manifestarea ei comunitară, fie în cea personală. Nici Sfânta Liturghie, nici celelalte Sfinte Taine sau lucrări sfințitoare ale Bisericii, pe de o parte, și nici viața duhovnicească și experiențele sau trăirile oamenilor duhovnicești nu constituie surse pentru această teologie academică. Excluderea tezaurului iconografic al Bisericii, ca și a literaturii filocalice, a patericelor, a vieților sfinților și a literaturii duhovnicești în general din bibliografia lucrărilor de teologie savantă este un argument greu de contestat în sprijinul celor de mai sus. Dacă luăm în calcul locul literaturii duhovnicești în viața monahilor, amintit mai sus, și a credincioșilor simpli- și aceasta mai ales în ultimii ani -, va trebui din nou să semnalăm o poziție încă distonantă față de aceștia a teologiei academice. Trebuie să recunoaștem aici un reflex care nu este propriu spațiului ortodox, unde viața și lucrarea ca atare au prioritate în raport cu consemnarea sau comentarea în scris, oricât de autorizată și autentică ar fi aceasta. Sigur că există un primat nu absolut, ci complementar al Sfintei Scripturi, dar nu la nivelul literei, ci la nivelul duhului;

i. Spațiul ortodox nu operează nici cu un primat absolut al Scripturii, limitat la cel al Sfintei Scripturi (vezi spațiul protestant și neoprotellant) sau chiar extins și la scrierile Sfinților Părinți, adică la Sfânta Tradiție (vezi și unele lucrări de teologie academică din spațiul ortodox), și nici cu un primat al autorității bisericesti instituționalizate (vezi spațiul tradiției romano-catolice), ci operează, așa cum am văzut, cu primatul Duhului lui Dumnezeu, care se manifestă și în Sfânta Scriptură și în autoritatea bisericască, în măsura în care acestea sunt parte integrantă a organismului viu, unic și unitar al Bisericii ca atare. Duhul este Cel care dă viață și Se manifestă în ansamblul vieții Bisericii, ca și în viața fiecărui mădular al comunității sau al

trupului eclesial, pentru înțelegerea căreia funcționează ca repere fundamentale Sfânta Scriptură și celelalte monumente ale vieții Bisericii;

j. Voi invoca în sprijinul celor spuse mai sus o atitudine caracteristică spațiului ortodox. În situații de criză, dintr-un reflex sănătos, consider eu, nu se recurge în primul rând la autoritatea teologului, care poate cunoaște foarte bine și Sfânta Scriptură și întreaga literatură patristică, și nici la autoritatea bisericească, oricât de înaltă ar fi aceasta, ci se recurge – și lucrul acesta îl fac chiar și teologii și autoritatea bisericească însăși atunci când nu există excrescențe ale vreunui gen de infailibilitate teologică sau instituționalizată - la un om duhovnicesc, la un mare duhovnic. Acesta poate fi un monah simplu, dar poate fi și un înalt ierarh, și amândoi pot fi și învățați, dar nu pentru calitatea aceasta a lor, ci pentru autoritatea pe care i-o conferă trăirea directă, experiența lucrurilor dumnezeiești sau cunoașterea prin vedere duhovnicească;

k. Perspectiva aceasta nu este una care exclude sau marginalizează Sfânta Scriptură, ci dimpotrivă, îi recuperează locul și lucrarea în sânul Bisericii, al vieții împreună cu Dumnezeu. Este însă o perspectivă care evită exclusivismul biblic această monstruoasă teologică, cum o numea un mare teolog ortodox contemporan;

l. Trebuie să nu ne ferim și să nu ne temem a recunoaște un lucru mai mult decât evident în viața comunitară și personală a ortodocșilor, anume acela că în centrul vieții lor nu este Biblia și lectura Bibliei, ci este viața propriu-zisă, cu Dumnezeu – Dumnezeiasca Liturghie și celelalte lucrări sfințitoare ale Bisericii, rugăciunea etc. –, din care face parte și Biblia și lectura ei. În cadrul unui mod foarte concret de a trăi împreună cu Dumnezeu, într-un context social istoric anume, își au locul lor, foarte important, dar nu exclusiv, Sfânta Scriptură, lectura și explicarea acesteia. Dacă putem folosi din nou imaginea cu scri-

soarea³⁴⁰ de la o persoană dragă, nimeni nu se va limita la scrisoarea aceasta – deși o va păstra ca pe un odor de mare preț și o va reciti la nesfârșit - dacă va avea posibilitatea să vadă și să trăiască în preajma persoanei dragi care i-a trimis scrisoarea, bucurându-se și râvnind cu timp și fără timp să o vadă și să se bucure de frumusețea și de bogăția ei sufletească, de împărtășirea din toate darurile ei personale.

Această realitate evidentă din viața Bisericii răsăritene ne trimite la o înțelegere specifică a Sfintei Scripturi, a locului și rolului ei în viața și teologia Bisericii și, prin urmare, la o ermeneutică proprie, pe care trebuie să o luăm serios în seamă și să o elaborăm cu multă atenție, investigând și analizând diferitele domenii ale vieții noastre bisericești. O valorizare pozitivă a constatărilor de mai sus – și nu rămânerea obsesivă la evaluări critice negative, mai ales sub presiunea orgolioasă a confrăților noștri apuseni sau a vreunui complex de inferioritate cuibărit în rândul teologilor ortodocși – ne conduce la concluzia că Biserica răsăriteană, în viața sa liturgică, în spiritualitatea sa monahală și în cea populară, funcționează în raportarea la Sfânta Scriptură cu o ermeneutică proprie, conformă cu crezul ei despre posibilitatea comunicării inteligibile dintre Dumnezeu și om și cu gnoseologia ei teologică.

Lucrarea de față s-a vrut numai o contribuție în direcția semnalării reperelor principale ale acestei ermeneutici.

2. Erminia Duhului sau Ermeneutica duhovnicească

Între contribuțiile lucrării de față, cel puțin la nivelul intențiilor declarate, dacă nu și la nivelul împlinirilor, s-au dorit a fi și următoarele, mai importante:

a. Întâi de toate, propun – sper, îndreptățit de evidența lucrurilor – rectificarea obiectului Ermeneuticii biblice prin mo-

³⁴⁰ Trimiterea la această imagine nu este una întâmplătoare. Sfântul Ioan Gură de Aur, cel mai mare exeget al Sfințelor Scripturi din toate timpurile, consideră Sfânta Scriptură o uriașă corespondență între Dumnezeu și om.

dificarea întrebării principale la care aceasta, ca orice știință teologică, își propune să răspundă. Ermineuticele de până acum – ne referim la manualele sau tratatele academice – își propuneau să răspundă la întrebarea:

În ce condiții poate omul fiecărei epoci, alta decât cea a scrierii textelor biblice, să înțeleagă deplin și corect conținutul acestora, din moment ce există o diferență uneori foarte mare de timp care presupune distanțe culturale, sociologice, psihologice, religioase, filosofice etc.?

Obiectul ermineuticii în aceste condiții era acela de a confecționa punți sau poduri pentru depășirea acestei distanțe sau de a oferi cadrul ermineutic referențial pentru depășirea acestor distanțe și diferențe. Aceste punți se realizau pornind de la cunoașterea foarte exactă a epocii în care au fost scrise textele biblice și a caracteristicilor limbajului acelor epoci.

Din perspectiva tradiției și a vieții Bisericii noastre răsăritene, întrebarea la care trebuie să răspundă ermineutica biblică este, mai întâi:

În ce condiții poate înțelege omul fiecărei epoci, alta decât cea în care au fost scrise textele biblice sau chiar concomitentă cu ea, cuvântul sau vorbirea lui Dumnezeu din sau prin Scripturi? Prin urmare, obiectivul ermineuticii este în primul rând acela de a face pod pentru a depăși distanța dintre om și Dumnezeu, pentru a folosi același limbaj.

Întrebarea Ermineuticii convenționale rămâne și în cazul tradiției răsăritene, dar nu mai este întrebarea principală, ci este una secundară, care își află răspunsul după ce se răspunde la prima întrebare, care este cea de mai sus. Dacă se rezolvă problema comunicării inteligibile între Dumnezeu și om, de aici decurge, așa cum vom vedea, și soluția pentru problema comunicării între oamenii aparținători unor epoci sau culturi diferite.

b. Ermineutica ortodoxă găsește că depășirea distanței dintre Dumnezeu și om nu se poate în nici un caz realiza la nivelul literii sau la nivelul limbajului material, fizic, oricare ar fi acesta, ci la nivelul duhului, pe care litera sau limbajul material îl poate semnala sau indica, dar nu-l poate cuprinde decât în parte. Pentru tradiția răsăriteană este esențial și de toată lumea ac-

ceptat faptul că exprimarea adevărului nu epuizează realitatea pe care o exprimă și, prin urmare, nu se poate identifica cu realitatea însăși. Lucrul acesta este valabil, de altfel, și pentru comunicarea dintre oameni. Simplu vorbind, comunicarea inteligibilă devine posibilă când se realizează o comuniune în duh, adică la nivel real, atunci când cei doi parteneri sunt stăpâniți de același duh. Lucrurile pot părea simplist spuse, și poate chiar sunt, dar exprimă un adevăr fundamental, care poate fi desigur analizat și descris în termeni mult mai pretențioși și mai nuanțați. În cazul comunicării dintre Dumnezeu și om este evident că acest lucru nu se poate împlini decât prin dobândirea de către om a Duhului lui Dumnezeu. Reciproca nu poate fi de conceput.

Concluzia lucrării noastre, din acest punct de vedere, este aceea că podul care poate recupera distanța dintre Dumnezeu și om la nivelul comunicării inteligibile este Duhul lui Dumnezeu. Duhul Sfânt este cheia ermineutică prin excelență sau principiul ermineutic prin excelență, impropriu spus din punctul de vedere al ermineuticii duhovnicești, propriu limbajului ermineuticii convenționale la care ne-am referit. Această concluzie, extrasă de noi din textele pe care le-am invocat și analizat pe parcursul lucrării, este întemeiată de autorii acestor texte pe premise teologice, cosmologice și antropologice fundamentale.

Premisele teologice ne trimit la o viziune unitară a întregii realități existente, care cuprinde lumea necreată a lui Dumnezeu și lumea creată a omului. Dacă este posibil să descoperim unele resorturi ale unității lumii create în ea însăși, deși nedepline și insuficiente, atunci care poate fi resortul sau suportul unității dintre lumea necreată a lui Dumnezeu și lumea creată? Acesta nu poate veni în nici un caz din sfera creatului, ci vine în mod necesar de la Dumnezeu. După teologia Părinților Bisericii, unitatea dintre Dumnezeu și lumea creată nu poate fi la nivelul firii sau al naturii celor doi, dată fiind diferența radicală dintre natura necreată a lui Dumnezeu și cea creată a lumii și a omului, ci numai la nivelul împărtășirii libere. Lumea creată își dobândește unitatea sa cu lumea necreată a lui Dumnezeu prin împăr-

tășirea de darul liber al lui Dumnezeu, de Duhul lui Dumnezeu. Duhul lui Dumnezeu este așadar punte ontologică între lumea necreată a dumnezeirii și lumea creată.

Adevărul despre creație ne arată că aceasta are un suport eminentemente spiritual sau energetic, prin urmare înțelegerea limbajului lumii create nu se poate limita la descifrarea caracteristicilor exterioare, materiale, ci trebuie să ajungă la descifrarea înțeleșurilor spirituale sau înțelegătoare care nu pot fi percepute de simțurile fizice, ci numai de simțirea înțelegătoare, adică de simțurile duhovnicești.

Adevărul existenței umane înseși confirmă de asemenea lucrarea Duhului ca singura în măsură să-l deschidă spre Dumnezeu. Omul este întru toate dependent de lumea sa exterioară, întreținându-și viața biologică prin împărtășirea sau consumarea resurselor lumii înconjurătoare, exterioare lui. Derivă de aici un principiu simplu, anume acela că, pentru a funcționa, mecanismul acesta desăvârșit care pare a fi și care este omul are nevoie prin construcție de alimentare din afara sa. Și cum omul nu poate fi limitat la nivelul lui biologic, la anatomia și fiziologia sa sensibilă, ci trebuie avut în vedere și nivelul existenței sale spirituale sau, dacă-mi este îngăduită continuarea imaginii, anatomia și fiziologia sa spirituală – sau „înțelegătoare”, cum o numesc Părinții, în contrast cu cea sensibilă –, atunci este cu necesitate reclamată existența unor resurse spirituale sau duhovnicești sau „înțelegătoare”, exterioare omului, care să facă posibilă viața la nivelul anatomiei și fiziologiei umane înțelegătoare. Acesta este punctul de articulare între Dumnezeu și om.

Perspectiva autonomă și suficientă sieși este răsturnată de antropologia filocalică, verificabilă astăzi chiar la nivel empiric, conform căreia omul și capacitățile lui de percepție și înțelegere, deși existente, nu pot fi activate și deci nu pot fi eficiente decât în prezența unor stimuli exteriori sau în dialog cu resursele exterioare. Dacă recunoaștem că realitatea nu se epuizează la nivelul ei fizic, așa cum spuneam mai sus, ci are un nivel spiritual sau „înțelegător”, atunci trebuie să recunoaștem și exis-

tența unor simțuri duhovnicești sau înțelegătoare și, prin urmare, necesitatea unor stimuli exteriori care să activeze aceste simțuri duhovnicești. Logica aceasta este întâlnită în toată tradiția patristică și a fost punctată de toții Părinții citați în lucrare.

Pe lângă aceste considerente elementare de natură teologică, cosmologică și antropologică, în sprijinul aceleiași perspective vine însăși istoria revelației lui Dumnezeu, ilustrată în textele incluse în antologia noastră.

c. Prin urmare, omul cu toată știința lui cu toate progresele în dezvoltarea instrumentelor de investigație nu poate fi în nici un fel suficient sieși în explorarea și înțelegerea lumii dumnezeiești. El are nevoie la nivelul minții sau al vederii și înțelegerii înțelegătoare de lumina sau de arătarea Duhului, așa cum au nevoie ochii fizici de lumea fizică pentru a vedea sau plămâni de aer pentru a funcționa. Nu este vorba pur și simplu de o diferență secundară între ermineuticele la care ne-am referit și cea pe care noi o considerăm a reprezenta spiritualitatea și teologia ortodoxă, ci este vorba de o diferență fundamentală. La fel de fundamentală și vitală cum este diferența dintre o filosofie antropocentrică autonomă și suficientă și o teologie care nu-l poate concepe pe om decât în relație și în dependență vitală și totală de Dumnezeu.

Orice încercare a omului de a concepe, de a vedea și înțelege lumea lui Dumnezeu, ca și orice încercare de a înțelege vorbirea „în multe feluri și în multe rânduri” a lui Dumnezeu către om numai prin capacitățile sale create, nu numai că este sortită eșecului, ci produce idoli, transferând sau amputând lumea lui Dumnezeu în măsurile lumii create.

De aceea, cu totul prioritară în spațiul ortodox este strădania omului de a dobândi Duhul lui Dumnezeu sau harul dumnezeiesc înainte de a încerca să înțeleagă sau să pătrundă realitatea. Întreaga viață a Bisericii, ca și toate nevoințele credinciosului sunt îndreptate spre dobândirea Duhului lui Dumnezeu, fără de care nu este posibilă viața la nivelul duhovnicesc și nu poate fi înțeles nici limbajul duhovnicesc al vorbirii lui Dumnezeu. Chiar Sfânta Scriptură este citită mai întâi pentru a se împărtăși

de lumina și puterea duhovnicească a cuvintelor dumnezeiești ale Scripturii, de unde poate veni înțelegerea adevărată a lucrurilor. Nu mai vorbim de nevoințele ascetice ale monahilor, care ținesc vederea lui Dumnezeu, și despre care s-a vorbit pe larg în lucrarea noastră.

3. Eliminarea exclusivismului și absolutismului biblic

Din perspectiva Ermineuticii duhovnicești, înțelegerea corectă și deplină a realității nu mai este o chestiune teoretică, întrucât adevărul nu este identificat cu exprimarea lui, ci este o chestiune vitală, de ea depinzând împlinirea existențială a omului. De aici decurge însemnătatea capitală a problemei înțelegerii și a cunoașterii și însemnătatea ermineuticii ca atare. Înțelegerea lumii lui Dumnezeu înseamnă de fapt participarea la lumea lui Dumnezeu. Lipsa înțelegerii ca participare echivalează cu lipsa de participare, care la rândul ei aduce cu sine moartea sufletească sau duhovnicească, sau moartea sufletului.

Una dintre cele mai însemnate consecințe ale acestei ermineutici duhovnicești este aceea că elimină orice risc de a disocia Sfânta Scriptură de realitatea în sine, de istorie, de realitatea unică și unitară a lumii dumnezeiești și a lumii create. Sfânta Scriptură nu poate fi concepută ca mărime în sine, autonomă, și absolutizată ca autoritate, din moment ce nu este ea Dumnezeu, ci este manifestare a dumnezeirii în limbaj uman. În acest context nu Scriptura însăși, la nivelul literei, este autoritatea, ci interpretarea corectă a acesteia, la rândul ei dependentă așa cum am văzut de experiența directă, de iluminarea Duhului. În felul acesta se demască cu mare evidență ipocrizia celor care vor să impună Sfânta Scriptură ca unic izvor al adevărului, pentru că, de fapt, nu impun Scriptura, ci propria interpretare a Scripturii. Înțelegem astfel de ce principiul Sola Scriptura nu este decât o alternativă a primatului papal și a infailibilității papale, aplicate la nivelul fiecărei persoane umane. Ei își subordonează evident Sfânta Scriptură, după cum o subordonează oricare exeget (chiar ortodox!) care se limitează în lectura și interpretarea Sfintei Scripturi numai la capacitățile lui naturale și nu-și sprijină er-

minia pe cea a Părinților Bisericii care este verificată la nivelul experienței duhovnicești. Dacă se recunoaște caracterul dumnezeiesc al Sfintei Scripturi, atunci trebuie să se recunoască implicit și nevoia beneficiarii de experiența Duhului lui Dumnezeu în vederea înțelegerii corecte a acesteia.

Sfânta Scriptură este vie și cuvântul Scripturii receptat și înțeles în viul lui numai atunci când este receptat ca exprimare directă permanentă a lui Dumnezeu sau ca energie dumnezeiască necreată. Separat de Dumnezeu și de Duhul lui Dumnezeu, cuvântul Scripturii este literă moartă, ca de altfel și cuvântul omului, care nu este receptat ca exprimare a unei persoane concrete, ci este disociat de aceasta.

Absolutizarea Sfintei Scripturi nu se poate opera decât la nivelul literei, fapt care conduce inevitabil la un fundamentalism ideologic. Această perspectivă întreține o angoasă insuportabilă și permanentă în fața eventualelor contradicții, inexactități, neconcordanțe ce ar putea fi descoperite – eventual de atotputernica și infailibila știință - într-o colecție ca Sfânta Scriptură care cuprinde texte de o diversitate imensă, scrise pe o perioadă de peste o mie de ani, de zeci de autori, în lumi dominate de culturi diferite. Este simptomatică dezvoltarea fără precedent a științelor biblice, în special a arheologiei și a criticii textuale, precum și a științei traducerii Bibliei, care se străduiesc de câteva secole să ne pună în mână un text cât mai fidel formei sale inițiale. În aceeași categorie se înscrie și reflexul unor intelectuali români foarte îngrijorați și preocupați de multitudinea inexactităților din traducerea românească a Bibliei și hotărâți să furnizeze dâșii o traducere științifică exactă, bazându-se exclusiv pe știutorii de carte! Ca și când aceste eventuale inexactități în traducerea Bibliei i-ar fi ținut pe dâșii departe de viața efectivă a Bisericii, pe post de observatori critici, obiectivi necruțători! Las cititorului evaluarea unei astfel de întreprinderi din perspectiva ermineuticii duhovnicești. Nimic din această temere nu s-a resimțit și nu se resimte în Răsăritul ortodox. Frații noștri apuseni cred că aceasta se întâmplă pentru că ortodocșii nu se ocupă de fapt cu Scriptura! Desigur, toți dorim un text cât mai

fidel al autografelor originale și o traducere cât mai fidelă a textului original și Biserica nu a încetat strădaniile în această direcție. Dar această dorință binecuvântată nu s-a transformat niciodată în prioritate vitală și nu a produs crispă și agitație.

Dacă ermeneutica convențională este în căutarea principiu-lui unificator, aplicat oricărui fel de distanțe sau separări, acela cu siguranță nu poate fi aflat în interiorul lumii create, pentru că lumea creată însăși are drept suport al unității și al consistenței sale energiile dumnezeiești necreate, Duhul lui Dumnezeu Însuși. Prin urmare, numai la nivelul duhului pot fi depășite distanțele sau separările dintre oameni, iar distanțele dintre oameni și Dumnezeu, cum ar fi cea pe care o reprezintă Cuvântul dumnezeiesc al Scripturii, nu pot fi depășite decât în Duhul lui Dumnezeu.

În același timp, înțelegerea sau comunicarea prin Duhul face să dispară și distanțele dintre receptarea și trăirea informației, oricare ar fi aceasta, întrucât nu există distanță nici de timp nici de spațiu între acestea două, dacă ele se realizează în Duhul.

Vederea în Duh sau înțelegerea prin Duhul este singura care depășește abordarea disociativă, izolată, neunitară, care a devenit lege în cercetarea științifică bazată pe analiza separată, în sine, a obiectului de cercetat. Atunci când se rămâne la exterior, la nivelul literei sau al percepțiilor simțurilor fizice, și nu se ajunge la Duhul susținător și unificator a toate, al întregii realități, mintea nu poate să aibă o percepție și o înțelegere unitară. Înțelegerea la nivelul duhului este una unitară și unificatoare. Cu riscul de a obosi am să mai invoc și aici o observație a Părintelui Dumitru Stăniloae: „Mintea ajunge simplă și neîmpărțită când ajunge la contemplarea (vederea duhovnicească) Celui nemărginit. Atunci e și liberă de tot ce o îngustează și de toată nevoia de a trece de la un lucru nemărginit la altul”³⁴¹.

Ermeneutica duhovnicească este ermeneutica proprie teologiei patristice răsăritene și a vieții și spiritualității Bisericii

³⁴¹ *Filocalia* 8, nota 568, p.275.

Ortodoxe. Ea ne va ajuta să eliberăm pe deplin teologia noastră de școală de influențele scolasticii.

Recuperarea antropologiei filocalice, reprezentativă pentru antropologia teologică răsăriteană, trebuie să stea la baza elaborării ermeneuticii teologice în general și a ermeneuticii biblice în special.

Dacă va fi recunoscută ca expresie fidelă a tradiției Bisericii răsăritene, ermeneutica duhovnicească va impune modificarea metodei atât în ceea ce privește studiile biblice în ansamblul lor, cât și în ceea ce privește folosirea Sfintei Scripturi de reprezentanții oricărui domeniu de cercetare teologică. Oricât ni s-ar părea de neadevărat, ermeneutica este determinantă pentru modul în care facem teologie. Referitor la studiile biblice, pot constata cu regret că în spațiul ortodox, chiar și în România, se continuă elaborarea de lucrări, fie ele și de introducere, în care sunt evidente principiile ermeneuticii autonome apusene, în care Duhul lui Dumnezeu nu-și are nicăieri locul. Să nu mai vorbim de faptul că imitarea este expresia cea mai evidentă a cuvântului mort, fără viață, lipsit de duh.

Ermeneutica duhovnicească elimină fanatismul de orice fel și chiar certitudinea cu care unii teologi se bat cu pumnul în piept că ei exprimă numai adevăruri sută la sută, curate de orice erezie și se instituie în apărători ai Ortodoxiei. Se pare, însă că ceea ce apără dânsii este departe de a fi înțelegerea ortodoxă a lucrurilor. Certitudinea exprimării depline a adevărului deplin nu o poate revendica nimeni pentru sine, pentru că, chiar și în vederea dumnezeiască sau duhovnicească, atunci când se cunoaște prin participare, aceasta este în parte și, așa cum am văzut, numai o parte din ceea ce se experimentează se poate exprima. Fanatismul și certitudinea sunt date de ermeneutica literei nu a Duhului.

Obsesia cunoașterii prin învățătură, cultivată de raționalismul exclusivist și de știința luciferic suficientă sieși, trebuie părăsită sau cel puțin atenuată, cu credința că adevărata cale de cunoaștere este cea a experienței, a trăirii persoanei sau obiectu-

lui de cunoscut prin relaționare sau împărtășire. Este timpul ca teologia academică să facă pași importanți în această direcție.

Dacă Duhul Sfânt este singura cale de acces la înțelegere și cunoaștere, atunci unicul criteriu al adevărului este experiența duhovnicească. Iar dacă experiența duhovnicească este singurul criteriu al adevărului atunci înseamnă că nu putem vorbi de nici o instituție sau autoritate, individuală sau comunitară, a priori infailibilă. Nici o instanță omenească nu se poate declara pe sine a priori criteriu al adevărului. Din rațiuni mai curând pedagogice, Dumnezeu își păstrează pentru Sine monopolul adevărului. Orice încercare de revendicare a priori pentru sine a dreptului pronunțării infailibile de către o instituție umană, chiar și pe baza luminării Duhului, se transformă într-un factor de presiune asupra lui Dumnezeu însuși și este un reflex luciferic. În Răsăritul ortodox o astfel de tendință nu a existat. În Biserica Ortodoxă nu a existat și nu există nici o instituție investită a priori cu atributul infailibilității. De fapt cuvântul însuși, infailibil, este impropriu limbajului ortodox. Nici chiar Sinoadele Ecumenice nu au fost și nu sunt recunoscute a priori ca instanțe infailibile. Unele au fost convocate ca ecumenice și au sfârșit a fi „tâlhărești”. Sinoadele Ecumenice devin aposteriori instanțe infailibile, după ce primesc din partea Bisericii confirmarea adevărului exprimat în hotărârile lor. Invocarea Sfântului Duh este prezentă în toate încercările noastre de a afla adevărul, dar libertatea lui Dumnezeu face ca prezența și lucrarea Sfântului Duh să nu fie nici determinată și nici limitată la granițele instituțiilor. Nu întâmplător, atât în perioada istoriei vechitestamentare cât și în perioada istoriei noutestamentare, cei prin care Dumnezeu și-a făcut cunoscută voia au fost proorocii și sfinții, adică oameni care, în această calitate, nu erau dependenți de nici o structură organizatorică, fie ea iudaică sau bisericească. Proorocii și sfinții sau oamenii duhovnicești sunt în consecință criterii ale adevărului dumnezeiesc, nu în virtutea faptului că aparțin unei structuri sau instituții. Este evident faptul că nici lucrarea proorocilor și nici a oamenilor duhovnicești sau a sfinților nu a fost și nu va fi niciodată instituționalizată și nici strict

definită tocmai pentru că prin ei se exprimă liber Dumnezeu cel viu, atunci când vrea El, nu când vrea oricine altcineva.

În lumina celor de mai sus, înțelegem de ce criteriul adevărului și al înțelegerii corecte este Duhul Sfânt, iar subiectul uman poate deveni criteriu al adevărului numai în măsura în care devine „tron” al Duhului Sfânt sau se umple de Duh Sfânt. Dumnezeu și-a păstrat pentru Sine monopolul adevărului nu în mod egoist și răutăcios ci pentru a respecta adevărul propriei Sale creații, conform căruia accesul omului la Dumnezeu nu este posibil decât prin participare, prin împărtășire de darul dau harul lui Dumnezeu. Numai în această stare se respectă și libertatea lui Dumnezeu și libertatea omului, așa cum am văzut în excelentul text al Patriarhului Calist.

Autoritatea cu care investește Biserica Răsăriteană Sfânta Tradiție se întemeiază tot pe acest adevăr conform căruia numai aposteriori poate deveni cineva criteriu, după cum sfințenia, adică împărtășirea cuiva de dumnezeire, nu poate fi recunoscută decât după moartea acestuia. Sfinții Părinți constituie autoritatea teologică și ermeneutică cea mai înaltă nu în temeiul culturii lor și nici al poziției lor ierarhice în structurile bisericești, ci în temeiul experienței dumnezeiești sau al sfințeniei lor, care le-a fost confirmată de viața Bisericii în desfășurarea ei istorică. Dintre Sfinții Părinți pe care se sprijină Biserica nu au fost toți nici învățați, nici nu au făcut toți parte din structurile ierarhice bisericești. Doresc să nu fiu înțeles greșit. Este vorba numai de o problematizare care încearcă să țină seamă onest de realitățile și de istoria propriei noastre Biserici. De fapt, această perspectivă nu afectează în nici un fel slujirea învățătoarească a ierarhiei bisericești, ci dimpotrivă o întemeiază pe bazele ei adevărate.

Sper să nu fi tras cineva concluzia că toți cei care nu fac experiența directă a Duhului sunt excluși de la actul teologhisirii sau de la cel exegetic. Acest lucru nu înseamnă că ne contrazicem. Experiența directă a dumnezeirii rămâne singura bază a teologhisirii și a exegezei. Sfântul Grigorie Palama, rezumând întreaga tradiție patristică și formulând-o magistral, ne spune că șansa celor mulți de a teologhisi și de a explica Scripturile

este aceea de a arăta respect și ascultare sfinților, adică de a se întemeia pe înțelegerea celor care L-au cunoscut pe Dumnezeu în propria experiență, celor care L-au văzut pe Dumnezeu. Și aceasta pentru că, pur și simplu, „pe om și pe Dumnezeu nu este cu puțință a-i cunoaște decât prin vedere”, după cuvintele Sfântului Justin Martirul și Filosoful confirmate și întărite de întreaga tradiție a Bisericii până în zilele noastre.

Logica elementară cere ca, atunci când recunoaștem un suport duhovnicesc sau dumnezeiesc întregii realități sau atunci când atribuim un suport duhovnicesc unor texte cum sunt cele biblice sau patristice, să recunoaștem necesitatea aceluiași suport duhovnicesc și pentru orice încercare de înțelegere sau explicare a acestora.

Vino, Mângâietorule, Duhule Sfinte și Te sălășluiește întru noi și ne luminează!

ANEXE

Sfântul Ioan Gură de Aur, Omilia a IX-a către Antiohieni³⁴²

*De ce după mult timp au fost date Scripturile;
Explicarea cuvântului: Cerurile spun slava lui Dumnezeu
Despre fiziologia (alcătuirea) lumii*

Și mai înainte și acum vouă vă vorbesc; fie, dar, ca totdeauna să fiu împreună cu voi! Chiar și sunt totdeauna împreună cu voi, dacă nu cu prezența trupului, cu puterea iubirii. Deoarece nu trăiesc pentru altceva, ci pentru voi și ca să mă îngrijesc pentru mântuirea voastră. Precum agricultorul altă grijă nu are decât lucrarea pământului și semințele, iar cârmaciul pe aceea de a feri corabia de valuri și a o conduce la liman, tot așa și eu, acum, altă grijă nu am decât pe voi cei care mă ascultați și binele vostru. De aceea vă port pe toți în cugetul meu, nu numai aici, ci și atunci când sunt acasă. Căci, chiar dacă poporul este mult, iar măsura inimii mele este mică, iubirea este însă mult cuprinzătoare și înăuntrul nostru nu sunteți strămtorați. Continuarea spuselor Apostolului nu o amintesc, deoarece nici eu nu

³⁴² Traducerea aparține autorului prezentei lucrări și a fost făcută după PG 49, 103-110. A fost folosită și ediția bilingvă (original + greacă nouă), ediția ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, ΕΡΓΑ, 32, ΠΑΤΕΡΙΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ „ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ”, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 1979, p.236-267.